

el-Halebî'ye göstermiş, o da, "Bu kitap-
tan öğrenciler faydalanamaz, astron-
omi bilgisi olup bunu görmeyen de mah-
rum sayılır" demiştir (İbn Hallikân, I, 247;
Yâfiî, III, 253-254). Escorial Library'de mev-
cut astronomiyle ilgili bir kitapta bulu-
nan bazı kısımların (Brockelmann, GAL,
I, 641) bu eserden alınmış olması muh-
temeldir. 6. *el-İktisâr fi'l-hendese*. Bu
eserin adını kaydeden İbn Haldûn Öklid
geometrisinin bir özeti olduğunu belir-
tir (*Muḳaddime*, III, 1131-1132); ayrıca
eseri Batlamyus'un *el-Mecisti*'sinin özet-
leri arasında da zikreder (*a.g.e.*, III, 1135).
İbn Ebû Usaybia (*Uyûnû'l-enbâ*, II, 62)
ve Kâtib Çelebî (*Keşfü'z-zunûn*, I, 147; *Sül-
lemü'l-vüṣûl*, vr. 56^a) bu eseri *Kitâb fi'l-
Hendese* adıyla zikretmişlerdir. 7. *Divânü'r-
resâ'il*. Tabiat felsefesi kapsamın-
da kendisine sorulan astronomi, mate-
matik, kozmografya ve fizik konuların-
daki altı soruya verdiği cevapları ihtiva
eder. Escorial Library'de (nr. 643/2) bir
nüshası vardır (Suter, nr. 272; *El²* (İng.),
I, 149 [*Mesâ'il* adıyla]). 8. *er-Risâletü'l-
Mısrîyye*. Mehdiye'ye gidince daha ön-
ce Mısır'da gördüğü insanlarla tabiat ve
kültür varlıkları hakkında yazdığı bu ese-
ri Emîr Ebû Tâhir Yahyâ'ya ithaf etmiş-
tir. Son derece önemli bilgiler ihtiva eden
kitapta Mısır ve Nil coğrafyası, iklimi,
Mısır'da Firavunlar devrinden İslâm'a
kadar yaşayan halkların sosyolojik yapı-
ları, dünya görüşleri, ahlâk ve inançları,
piramitler, heykeller, Mısır'ın eski ve
yeni başşehirleri, ilk ve Helenistik dönem
filozof ve bilginleri, Mısır'da görüştüğü
tabipler, astrologlar, meşhur edipler,
şairler ve diğer aydınlar hakkında mâ-
lumat verir ve onların şiirlerinden örnek-
ler kaydeder. Bilim tarihine ışık tutan
eser bugün de coğrafyacı, tarihçi, arke-
olog, sosyolog, filozof, tabip, astrolog ve
edebiyatçıların başvurduğu önemli bir
kaynak kabul edilmektedir. Kitaptan alın-
tı yapan pek çok yazar arasında Yâkût
el-Hamevî, İmâdüddin Kâtib el-İsfahâ-
nî, Kıftî, İbn Ebû Usaybia, Es'ad b. Mem-
mâtî, İbn Tağrıberdî, Makkarî, Makrîzî,
Ca'fer b. Sa'leb el-Udfûvî ve Süyûtî gibi
âlimler yer almaktadır. Abdüsselâm Hârûn
ünüsü eseri, Kahire'de bulunduğu yazmaları
(Dârü'l-kütüb, Edeb, nr. 601; Tarih, nr. 354)
esas alarak *Nevâdirü'l-maḥtûât* içinde
yayımlamıştır (Kahire 1370/1951, 1392/
1972). Ebü's-Salt'ın ayrıca, Kuzey Afri-
ka'da devlet kuran Sanhâce kabilesiyle
ilgili olarak tarihî, sosyolojik, filolojik ve
folklorik bilgiler ihtiva eden *ed-Dibâce
fi mefâhiri Şanhâce* ile *Amelü's-şâfi-*

ḥatî'l-câmi'a adlı eserlerinin bulundu-
ğu kaynaklarda zikredilmektedir. 9. *Ri-
sâle fi'l-mûsikî*. Aslı kayıp olmakla bir-
likte İbrânce'ye yapılmış anonim bir ter-
cümesi Bibliothèque Nationale'in İbrâ-
nce yazmalar kısmında bulunmaktadır
(nr. 1036). G. Sarton'a göre eser ayrıca
Villanovalı Arnaldo tarafından *Simplicia*
adıyla Latince'ye çevrilmiştir (*Introduc-
tion*, II/1, s. 230; geniş bilgi için bk. Far-
mer, s. 221-222). 10. *ez-Zeyl'alâ Târihi'l-
Ḳayrevân*. İbn Rakîk'in (ö. 417/1026'dan
sonra) Kayrevan tarihine dair eserinin
zeylidir. Son Sanhâcî emîri Hasan için
kaleme alınan eser İbn Rakîk'in bıraktığı
yerden devam etmekte ve olayları Si-
cilya Kralı Roger'in Ahâsî adasına saldırıp
Emîr Hasan tarafından hezimete uğ-
ratıldığı 517 (1123) yılına kadar getirdikten
sonra bu deniz savaşını anlatarak
sona ermektedir (İbn İzârî, I, 309; Ticânî,
s. 125). Ebü's-Salt bu eseriyle tarihçiler
arasında da önemli bir yer kazanmıştır.
Onun bu kitabından İbn İzârî *el-Beyânü'l-
Muğrib*'inde, Ticânî *er-Rihle*'sinde ve Lisânüddin İbnü'l-Hatîb *el-İḥâta*'-
sında alıntılarda bulunmuştur. 11. *Hadî-
katü'l-edeb*. İbn Ebû Usaybia'nın bu adla
zikrettiği eser (*Uyûnû'l-enbâ*, II, 62),
Ebü's-Salt'ın kendi zamanında yaşayan
Arap şairleri hakkında bilgi verip şiirle-
rinden derlemeler yaptığı bir çalışmadır.
Kitap, Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin (ö.
429/1038) *Yetîmetü'd-dehr*'i üslûbun-
da ve onun bir zeyli gibi telif edilmiştir.
Çeşitli kaynaklarda *el-Hadîka fi muḥ-
târi eş'ârî'l-muḥdesîn*, *el-Hadîka fi
muḥtârin min eş'ârî'l-muḥdesîn*, *el-
Ḥadîka fi şu'arâ'i Endelüs* ve *Kitâ-
bü'l-Ḥadîka fi şu'arâ'i'l-aşr* adlarıyla
zikredilen eserden pek çok müellif
faydalanmış ve alıntı yapmıştır. 12. *el-
Mülehu'l-aşriyye min şu'arâ'i eh-
li'l-Endelüs ve't-târi'ine aleyhâ*. En-
dülüsli olan ve Endülüs'e uğrayan Arap
şairleri hakkında bilgi verip onlardan şi-
irler nakleden bir eserdir (İbn Ebû Usay-
bia, II, 62; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 228). 13.
Divân. Ebü's-Salt'ın bütün şiirlerini top-
ladığı divanın aslı kayıptır; ancak İmâ-
düddin el-İsfahânî ve Ticânî gibi müel-
liflerin ondan yaptıkları nakiller mevcuttur.
Bu şiirler toplanarak *Divânü'l-Hakîm
Ümeyye b. Abdül'aziz ed-Dânî*
adıyla yayımlanmıştır (Tunus 1979). 14.
*Kitâb fi'l-me'ânî'l-muḥtelife li-lafzati
nokta*. Arapça'daki "nokta" kelimesinin
çeşitli sözlük anlamları hakkında yazıl-
mış olan eserin bir nüshası Leiden Üni-
versitesi Kütüphanesi'nde bulunmakta-
dır (nr. 1024).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü's-Salt ed-Dânî, *er-Risâletü'l-Mısrîyye*
(*el-Kitâb*, III/4-5 içinde), Kahire 1947, s. 575-
581, 758-764; a.e. (nşr. Abdüsselâm Hârûn, *Nevâdirü'l-maḥtûât* içinde), Kahire 1392/1972;
İmâdüddin el-İsfahânî, *Ḥartdetü'l-kaşr ve cert-
detü'l-aşr* (nşr. Ömer ed-Desûkî — Ali Abdüla-
zim), Kahire, ts., IV/1, s. 223-347; Yâkût, *Mu'ce-
mü'l-üdebâ*, VII, 52-70; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-
ulemâ*, s. 57-58; İbnü'l-Ebbâr, *el-Muḳtedab
min Kitâbi Tuḥfetü'l-kâdim* (nşr. İbrahim el-
Ebyârî), Kahire 1402/1982, s. 56-60; İbn Ebû
Usaybia, *Uyûnû'l-enbâ*, Kahire 1299/1882,
II, 52-62; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 243-247; İbn
Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, I, 256-257; a.mlf.,
Tuḥfetü'l-müeberrizin (nşr. Ridvân ed-Dâye),
Dimaşk 1987, s. 63-65; Muhammed b. Mah-
mûd eş-Şehrezürî, *Nüzhetu'l-ervâḥ ve ravza-
tü'l-efrâḥ* (nşr. S. Hurşid Ahmed), Haydarâbâd
1396/1976, II, 57; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğ-
rib*, I, 303, 305, 309, 312; Yâfiî, *Mir'atü'l-ce-
nân*, III, 253-254; Ticânî, *er-Rihle*, Tunus 1981,
s. 125; Safedî, *el-Vâfi*, IX, 402-406; İbn Hal-
dûn, *Muḳaddime*, III, 1131-1132, 1135; Makrî-
zî, *el-Ḥiṭâ*, I, 408, 423-424, 462-463; Makka-
rî, *Nefḥu't-tib*, I, 496-499; II, 105-110; Kâtib
Çelebî, *Süllemü'l-vüṣûl*, Süleymaniye Ktp., Şe-
hid Ali Paşa, nr. 1887, vr. 56^a; *Keşfü'z-zunûn*, I,
51, 147, 173, 305, 469, 646, 772, 777, 845, 891,
894; II, 1103, 1472, 2004; L. Leclerc, *Histoire de
la médecine Arabe*, Paris 1876 — Rabat 1980,
II, 74-75; Suter, *Die Mathematiker*, nr. 272;
Brockelmann, GAL, I, 641; *Suppl.*, I, 889; *İzâ-
ḥu'l-meknûn*, II, 111; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 228;
Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 23; Ahmed Emîn, *Zuḥrû'l-
İslâm*, Kahire 1966, II, 195-196; Sezgin, GAS,
II, 441; Ullmann, *Die Medizin*, s. 376; H. G. Far-
mer, *A History of Arabian Music to the XIII th
Century*, London 1973, s. 221-222; Sarton, *Introduc-
tion*, II/1, s. 230; Şeşen, *Fihrisü maḥ-
tûâtü't-tıbbi'l-İslâmî*, s. 123-124; Kadri Hâfız
Tükân, *Türâsü'l-'Arabi'l-ilmî fi'r-riyâziyyât
ve'l-felek*, Nablus 1963, s. 337-339; M. Meyer-
hof, "VII - Mediaeval Jewish Physicians in the
Near East: From Arabic Sources", *Studies in
Medieval Arabic Medicine: Theory and Practi-
ce*, London 1984, s. 443; a.mlf., "IX - Maimo-
nides Against Galen on Philosophy and Cos-
mogony", a.e., s. 54; a.mlf., "X - Esquisse d'his-
toire de la pharmacologie et botanique chez
les musulmans d'Espagne", a.e., s. 16, 38-39;
Ahmet Ateş, "el-Maḥtûâtü'l-'Arabiyye fi mek-
tebâti'l-Anadol: Maḥtûât min Mektebeti Ma-
nisa el-'umûmiyye", *MMMA* (Kahire), IV (1958),
s. 31; S. M. Stern, "Abu'l-Şalt Umayya", *El²*
(İng.), I, 149.

CEMİL AKPINAR

EBÜ'S-SERÂYÂ eş-ŞEYBÂNİ

(أبو السرايا الشيباني)

Ebü's-Serâyâ es-Serî
b. Mansûr eş-Şeybânî
(ö. 200/815)

Abbâsiler'e karşı ayaklanan
bir Şii maceraperest.

Hayatının ilk dönemleri hakkında ye-
terli bilgi yoktur; yol kesip eşkıyalık yap-
tığı rivayet edilir. Onun Şeybânîler'e (Be-
nî Şeybân) mensup olduğu anlaşılmakta-
dır (Taberî, VIII, 528). Topladığı birkaç ki-

şikle el-Cezîre'de Benî Temîm'den bazı-
larını öldürüp mallarını aldı; takibe uğ-
rayınca da gizlenip izini kaybettirdi. Bir
müddet Suriye'de eşkıyalık yaptıktan
sonra İrmîniye'ye gidip orada Yezîd b.
Mezyed eş-Şeybânî'ye katıldı ve onun-
la beraber Hürremîler'e karşı savaştı.
Emîn ile Me'mûn arasındaki mücade-
lede Emîn'in tarafını tuttu ve Emîn'in ön-
cü kuvvetlerine kumanda etti. Ancak da-
ha sonra Me'mûn'u destekleyen Herse-
me b. A'yen Ebû's-Serâyâ'yı kendi tara-
fına çekti. Bu arada el-Cezîre'deki Benî
Şeybân'dan 2000 süvari ve piyade onun
etrafında toplandı. Artık kendisine "emîr"
diye hitap ediliyordu.

Emîn ile Me'mûn arasındaki mücade-
le 25 Muharrem 198'de (25 Eylül 813)
Emîn'in öldürülmesiyle sona erince Her-
seme askerlerin sayısında azaltma yo-
luna gitti. Bu arada Ebû's-Serâyâ ve
adamlarının iâşesinde de güçlük çıkarınca
Ebû's-Serâyâ önce hacca gitmek için
izin istedi, sonra da isyan etti. Önce Ay-
nüttem'rî, ardından da Dakûkâ ve En-
bâr'ı zaptedip yağmaladı. Buradan Rak-
ka'ya yöneldi. Kaysîler'e karşı savaşan
Tavk b. Mâlik et-Tağlibî'ye rastlayınca
ona yardım etti ve dört ay kadar yanın-
da kaldıktan sonra Rakka'ya gitti. Orada
karşılaştığı Ali evlâdından Ebû Abdullah
İbn Tabâtâbâ ile beraber Küfeliler'in da-
veti üzerine Küfe'ye giderek birlikte şe-
hre hâkim oldular. İbn Tabâtâbâ onun
desteğiyle 10 Cemâziyelâhîr 199'da (26
Ocak 815) Küfe'de halifeliliğini ilân etti.

Ebû's-Serâyâ'nın bu başarılarından
telâşa kapılan Irak ve Arabistan Valisi
Hasan b. Sehl, Zühayr b. Müseyyeb ed-
Dabbî kumandasında Küfe'ye 10.000 ki-
şilik bir ordu gönderdi. İbn Tabâtâbâ ile
Ebû's-Serâyâ bu orduyu Küfe dışında
Karyeisâhî mevkiinde karşılayıp mağlûp
ettiler ve ağırlıklarını yağmaladılar (199/
815). Ancak ertesi gün 1 Receb 199 (15
Şubat 815) sabahı İbn Tabâtâbâ âniden
öldü. Onun Ebû's-Serâyâ tarafından ze-
hirlendiği de söylenmektedir (Taberî, VIII,
529). Ebû's-Serâyâ İbn Tabâtâbâ'nın ye-
rine Hz. Hüseyin neslinden Muhammed
b. Muhammed b. Zeyd'i halife ilân etti
ve idareyi tamamen kendi eline aldı.

Gönderdiği ordunun yenildiğini haber
alan Hasan b. Sehl, Ebû's-Serâyâ'ya kar-
şı bu defa 4000 süvari ile Abdûs b. Mu-
hammed b. Ebû Hâlid el-Merverrûzî'yi
gönderdi. Ebû's-Serâyâ, Abdûs'ü Bağ-
dat ile Küfe arasındaki Câmî mevkiinde
karşılayıp mağlûp etti (17 Receb 199/3
Mart 815). Bu başarıları üzerine mevkiini

iyice sağlamlaştırdı ve Küfe'de adına pa-
ra bastırdı; Basra, Vâsîr ve nahiyelerine
asker gönderdi. Ali evlâdından bazı kim-
seleri Basra, Mekke, Yemen, Fars ve Ah-
vaz'a nâib olarak tayin etti. Kendisi de
Basra üzerine yürüyüp şehri ele geçirdi.
Bu arada yine Ali evlâdından Muham-
med b. Süleyman'ı Medâin'e gönderip
Bağdat üzerine yürümesini emretti.

Bunun üzerine Hasan b. Sehl isyanı
bastırmak için, daha önce Irak valiliğİN-
den alarak Horasan'a göndermek sure-
tiyle gücendirdiği Herseme b. A'yen'e
başvurmak zorunda kaldı. Herseme
Ebû's-Serâyâ'yı Küfe'de muhasara etti.
Ebû's-Serâyâ, yanındaki 800 süvari ve
kendisine halef tayin ettiği Muhammed
b. Muhammed b. Zeyd ile beraber 16
Muharrem 200 (26 Ağustos 815) tarihin-
de Küfe'den ayrıldı; Kâdisiye - Vâsîr yo-
luyla Sûs'a varıp orada konakladı. Ancak
kendisini takip eden kuvvetler tarafın-
dan sonunda Celûlâ'da yakalanarak Neh-
revan'da bulunan Hasan b. Sehl'e tes-
lim edildi. Hasan b. Sehl de boynunu vur-
durdurdu (10 Rebûlelvel 200/ 18 Ekim 815).

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kûbî, *Târîh*, II, 539-543; Taberî, *Târîh*
(Ebû'l-Fazl), VIII, 488, 528-535; Ebû'l-Ferec
el-İsfahânî, *Mekâtîlü't-ğalibiyyîn* (nşr. Seyyid
Ahmed es-Sakr), Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), s.
521-522; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 212-217;
İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 244-245; İbn Haldûn,
el-İber, III, 242-244; Zirikî, *el-A'âm*, III, 129-
130; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, III, 298; K. V. Zet-
terstéen, "Emîn", *IA*, IV, 258-259; Fikret İşil-
tan, "Me'mûn", *a.e.*, VII, 694; M. Şahâbeddin
Tekindağ, "Serî", *a.e.*, X, 519-520; H. A. R.
Gibb, "Abu'l-Sarâyâ al-Shaybânî", *EI*² (İng.),
I, 149-150.

ALİ ÖNGÜL

EBÜ'S-SÜRÜR el-BEKİRİ

(bk. BEKRİ, Ebû's-Sürür).

EBÜ'S-ŞA'SÂ

(bk. CÂBİR b. ZEYD).

EBÜ'S-ŞEYH

(أبو الشيخ)

Ebû Muhammed Abdullah
b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân
el-Ensârî el-İsfahânî
(ö. 369/979)

Hadis hâfızı ve tarihçi.

274'te (887) İsfahan'da doğdu. "Yaşlı
kimse" anlamındaki Ebû's-Şeyh lakabı
ona muhtemelen doksan yılı aşan ömrü
sebebiyle verilmiştir. İslâmî kaynaklar-

da daha çok Ebû's-Şeyh b. Hayyân diye
zikredilir ve dedesine nisbetle Hayyânî
nisbesiyle de anılır.

Babası, dayısı ve anne tarafından de-
desi muhaddis olan Ebû's-Şeyh bir ilim
muhitinde yetişti. Babası onu küçük yaş-
ta ilim meclislerine götürdü ve on yaş-
larında hadis dinlemeye başladı. İlk ho-
cası, İsfahan'ın âlim ve zâhidlerinden
olan dedesi Mahmûd b. Ferec'dir. Ayır-
ca İbn Ebû Âsım, Ebû Bekir el-Bezzâr,
Taberânî gibi âlimlerden ve o devrin en
önemli ilim merkezlerinden biri olan İsfahan'a gelen âlim ve muhaddislerden dersler aldıktan sonra yirmi beş yaşla-
rında iken ilim yolculuğuna çıktı. Bağ-
dat, Basra, Küfe, Musul, Cezîre ve Hicaz
bölgelerinde Ca'fer b. Muhammed el-
Firyâbî, Ebû Halîfe el-Cumahî, Ebû Ya'lâ
el-Mevsilî, Ebû Arûbe el-Harrânî ve Ebû'l-
Kâsım el-Begavî gibi ünlü âlimlerden ha-
dis dinledi ve yazdı. Ebû Hâmid Ahmed
b. Muhammed el-Huzâî'den öğrendiği
kıraat ilmini muhaddis Ebû Tâhir Mu-
hammed b. Ahmed b. Muhammed el-İsfahânî'ye öğretti. Bu arada Ebû Abdul-
lah İbn Mende, Ahmed b. Abdurrahman
eş-Şîrâzî, İbn Merdûye, Ebû Sa'd el-Mâ-
lînî ve Ebû Nuaym el-İsfahânî gibi pek
çok âlime de hocalık etti.

İbn Merdûye, Ebû's-Şeyh'ten çok eser
vermiş güvenilir bir âlim, Ebû Nuaym
el-İsfahânî, Hatîb el-Bağdâdî ve Abdül-
kerîm es-Sem'ânî sağlam ve güvenilir
bir hadis hâfızı diye söz etmektedirler.
Rivayetlerin senedlerine ve râvilerin du-
rumlarına dair verdiği bazı bilgiler onun
hadis konusundaki geniş kültürünü or-
taya koymaktadır. Erken yaşta hadis ri-
vayetine başlayıp uzun yıllar yaşaması
ona âlî* isnad sahibi olma özelliğini ka-
zandırmış, bu sebeple hadis talebeleri
rivayetlerini duyabilmek için uzak yer-
lerden gelip kendisinden faydalanmış-
lardır. 'Avâlî hadîsi Ebi's-Şeyh adlı eseri
Ebû's-Şeyh'in bu yönünü ortaya koy-
maktadır. Nitekim *Tabakâtü'l-muhad-
dişîn* adlı eserinde onun dört râvi ile Hz.
Peygamber'e ulaşan rivayetleri bulun-
maktadır.

İcâzet yoluyla rivayete taraftar olmayan
ve uzun ömrünü devamlı olarak okumak,
okutmak ve yazmakla geçiren Ebû's-
Şeyh, 369 yılı Muharrem ayı sonlarında
(Ağustos 979) İsfahan'da vefat etti.

Ebû's-Şeyh tefsir, hadis, ahkâm ve ta-
rih ilimlerinde irili ufaklı elli kadar eser
kaleme almıştır. Bir kısmı günümüze
kadar ulaşan eserlerinden daha sonra-
ki müellifler istifade etmişler ve bun-